

Lovorka Čoralić

HODOČASNIČKA PUTOVANJA I OPORUČNA DARIVANJA: HRVATSKI ISELJENICI U MLECIMA I LORETSKO SVETIŠTE (15.-16. STOLJEĆE)

Lovorka Čoralić
Hrvatski institut za povijest
Zagreb

UDK 248.153.8(450Loreto)"14/15"
347.69(450=163.42)"14/15"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 15.11.2011.
Prihvaćeno: 11.4.2012.

Središnja tema rada odnosi se na hrvatske iseljenike u Mlecima i njihove veze s Loretom u 15. i 16. stoljeću. Na osnovu izvorne građe (bilježničke oporuke iz Državnog arhiva u Veneciji) u prvom dijelu rada donose se opći podaci o hrvatskim iseljenicima koji su održavali veze s Loretom (podrijetlo iseljenika, zanimanja, mjesta stanovanja, gospodarske mogućnosti, veze s drugim sunarodnjacima, vjerski život i dr.). U drugome dijelu rada podrobno se raščlanjuju konkretni oblici spominjanja Loreta u njihovim oporukama. Riječ je o imenovanju zamjenskih hodočasnika u Loreto, upućivanju legata za služenje misa u tamošnjoj Gospinoj crkvi te obdarivanju loretskog svetišta konkretnim donacijama.

Ključne riječi: Loreto, Mleci, hodočašća, kasni srednji vijek, rani novi vijek, crkvena povijest, hrvatska povijest, hrvatsko-talijanske veze

Uvod: višestoljetne veze

Za malo koji grad na Apeninskom poluotoku možemo kazati da je imao toliko važnu ulogu u hrvatsko-talijanskim povijesnim, kulturnim i crkvenim vezama kao Loreto. Smješten u regiji Marke, području koje je s hrvatskim primorjem kroz sva stoljeća imalo bogate gospodarske i kulturne veze, Loreto je – kao jedno od vodećih marijanskih hodočasničkih središta¹ – oduvijek bio željena destinacija hrvatskih ho-

¹ Od 15. stoljeća Loreto se – uz Rim, Compostelu, Sv. Martina u Toursu, Sv. Tri Kralja u Kölnu, Sv. Nikolu u Bariju i Sv. Mihovila Arkandela u Grganskom gorju – ubraja u najvažnija hodočasnička mjesta u Europi. Poput drugih svetišta, i Loreto će zahvaljujući brojnim papinskim povlasticama (oprostima za hodočasnike) privlačiti mnoštvo vjernika. Nakon završetka križarskih ratova i prodora Osmanlija u Europu, hodočašća u Svetu Zemlju izostaju te prisutnost nazaretske kućice u Loretu postaje najboljom alternativom za europske hodočasnike. Pape to svesrdno potpomažu. Julije II.

dočasnika. Tome je, nedvojbeno, osobito pridonijela predaja o prijenosu nazaretske kućice Svete Obitelji u Trsat (1291.) te nedugo potom (1294.) u Recanati i Loreto.

Prirodna upućenost dviju susjednih jadranskih obala, gospodarske potrebe i izrastanje Loreta u jedno od najfrekventnijih hodočasničkih svetišta, pridonijeli su činjenici da se ondje već od srednjega vijeka bilježi brojčano snažna i ugledna hrvatska iseljenička zajednica.² U 15. stoljeću, razdoblju koje su obilježile iznimno učestale hrvatske prekojadranske migracije, u Loretu se osniva hrvatska bratimska udruga Presvetoga Sakramenta, koja je – uz pružanje pomoći stalno naseljenim Hrvatima – imala zadatak prihvaćati i zbrinjavati hodočasnike iz domovine. Stoga je u svom posjedu imala čak dva prihvatilišta (hospicija): jedno unutar kaštela, gdje su odsjedali viđeniji hodočasnici, te drugo prihvatilište izvan gradskih zidina, gdje se nudio smještaj bolesnim i siromašnim posjetiteljima.

Hrvatski hodočasnici u Loretu svojom su brojnošću i pobožnošću zadivljivali i druge europske pohoditelja toga marijanskog svetišta. Godine 1559. isusovački hodočasnik, o. Riera, zapisuje: *Kroz svih onih deset godina u Loretu (...) gledao sam svake godine mnogobrojne skupine Hrvata iz Rijeke i okolice (...) kako hrle ovamo i padaju ničice pred*

(1503.-1513.) Loreto stavlja pod izravnu vlast Svete Stolice, svetištu udjeljuje nove oprostite, uređuje administraciju te na gradnji crkve upošljava znamenitog graditelja Bramantea. Pape Pio V. (1566.-1572.) i Siksto V. (1585.-1590.) uzdignut će Loreto do najvišeg sjaja. U zamahu posttridentske obnove, a osobito nakon pobjede kod Lepanta (1571.), Loreto postaje vodeće marijansko svetište, hodočasnički cilj papa i crkvenih dostojanstvenika, kraljeva i prinčeva, ali i brojnih vjernika katoličke Europe. O loretskom svetištu usp.: Gualterio da Servigliano, *Loreto nel Cinquecento: sviluppo del centro sociale*, Loreto 1970.; Floriano Grimaldi, *La tradizione lauretana*, Loreto 1977.; Luca da Monterado, *Storia del culto e del pellegrinaggio a Loreto (sec. 14.-15.)*, Loreto – Ancona 1979.; Nikola Mate Roščić, *Hrvatska hodočašćenja u Loreto*, *Croatia christiana periodica. Časopis Instituta za crkvenu povijest Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* (dalje: CCP), god. 7, br. 11, Zagreb 1983., str. 89-91; Pietro Vittorino Regni, *Loreto e i cappuccini: storia, devozione e servizio della Santa Casa*, Loreto 1995.; Giuseppe Santarelli, *L'arte a Loreto*, Ancona 2001. Usp. i natuknicu "Loreto" (autor: Pio Paschini), u: *Enciclopedia Cattolica*, sv. 7, Roma 1951., str. 1556-1562.

² O prisutnosti Hrvata u Loretu, njihovoj zajednici i bratovštini, hrvatskim hodočasniciima te o tradiciji prijenosa Svete Kućice iz Trsata, usp.: Dragan Dujmušić, *Kritična povijest svete kuće Marijine u Loretu i njezini prenos*, Rijeka 1912.; Ivan Nepomuk Jemeršić, *Hrvati u Rimu*, Virovitica 1914., str. 429-488; Ferdo Gestrin, *Prispevek k kulturnemu življenju Slovanov v Markah v Italiji (XIV-XVII stoletje)*, u: *Spomenica Josipa Matasovića (1892-1962)*, ur. Igor Karaman, Zagreb 1962., str. 89-96; *Putovima Italije: Voditelj*, prir. Franjo Jurčević, Zagreb 1975., str. 23-26; Josip Kolanović, *Prilog povijesti šibenskih hodočašća u kasnom srednjem vijeku*, CCP, god. 6, br. 9, Zagreb 1982., str. 21-23; Roščić, *Hrvatska hodočašćenja u Loreto*, str. 88-96; Floriano Grimaldi, *Slaveni u mjestu Sveta Marija Loretska*, u: *Prošlost i sadašnjost trsatskog svetišta, Dometi*, god. 24, br. 1-2-3, Rijeka 1991., str. 21-50; Giuseppe Santarelli, *Štovanje Majke Božje Loretske te prisuće Hrvata u Loretu*, u: *Prošlost i sadašnjost trsatskog svetišta*, str. 59-76; Ivana Prijatelj Pavičić, *Loretske teme. Novi podaci o štovanju loretske Bogorodice u likovnim umjetnostima na području "Ilirika"*, Rijeka 1994.; Mirko Tomasović, *Montaigne o hrvatskim hodočasniciima u Loretu i trgovcima u Anconi, Mogućnosti*, god. 41, br. 4-6, Split 1994., str. 119-122; Lovorka Čoralčić, *Hrvati i Loreto, Matica. Časopis Hrvatske matice iseljenika*, god. 47, br. 7-8, Zagreb 1996., str. 36-37; Ista, *Povijest*, u: *Hrvatska/Italija. Stoljetne veze: povijest, književnost i likovne umjetnosti*, ur. Natka Badurina, Zagreb 1997., str. 24-26, 44-45, 60-62; Zoran Ladić, *Some remarks on Medieval Croatian Pilgrimages*, CCP, god. 21, br. 39, Zagreb 1997., str. 19-24; Isti, *Neki aspekti kasnosrednjovjekovne društvene i religiozne povijesti Poreča u zrcalu oporuka i kodicila*, u: *Humanitas et litterae. Zbornik u čast Franje Šanjeka*, ur. Lovorka Čoralčić – Slavko Slišković, Zagreb 2009., str. 369-370.

žrtvenik Djevičin (...) Ljeta utjelovljenja Gospodinova 1559. dođe njih 300, a možda i 500 sa ženama u gradić Loreto; svi kupiše svijeće i upalivši ih jednodušno se pomoliše pred vratima velike crkve i proseći silnim glasom milosrđe Božje zazivahu božansku Djevicu. Naskoro se poredaše u redove po svećenicima (što su ih sobom povel) uđoše u crkvu ne nogama, nego na koljenima, vapeći, plačući i govoreći jednoglasno svojim jezikom: Vрати se, vrati se na Rijeku, Marijo! Marijo na Rijeku se vrati! O Marijo, Marijo, Marijo! (...).³ Mnogo kasnije (1784.), jedan drugi očevidac iskazuje slično štovanje prema hrvatskim hodočasnicima: Ja sam ih gledao kako dolaze svake godine u velikom broju (...) Cijele noći gledao sam ih gdje kleče na koljenima pred crkvenim vratima, jer im nije bilo dosta po danu promatrati zidove kuće Marijine, koju pokvasiše svojim gorkim suzama (...) Kad su već bili preumorni, popeli su se na stube papinske palače blizu crkve, da se tu na lijepim galerijama makar donekle odmore. I nitko se nije smio usuditi da im to zabrani, jer je to povlastica koju imaju Hrvati, i to isključivo oni od pradavnih vremena, ne samo obzirom na njihovu pobožnost, nego napose poradi uspomene što su oni posjedovali svetu kuću, za kojom sada toliko žale.⁴

Važnu sastavnicu u povezanosti Hrvata s Loretom imalo je i osnivanje Hrvatskog zavoda (*Collegium Illyricum*). Uspostava Zavoda pripisuje se papi Grguru XIII. (1572.-1585.), koji je tijekom svoga pontifikata razvio opsežnu djelatnost crkvene obnove i podizanja svećeničkog podmlatka. U svezi s nastojanjem da se kršćanska riječ održi ili proširi u balkanskim krajevima pod osmanlijskom vlašću, osnovan je 1580. godine spomenuti Hrvatski zavod u Loretu. Ustanova je bila namijenjena mladeži iz hrvatskih krajeva, koja će se odgajati u humanističkim znanostima i srodnim disciplinama kako bi bila na korist svojoj zemlji i Loretskoj kući. Tijekom idućih stoljeća Zavod će doživljavati etape uspona i padova, premještanja i vraćanja njegova sjedišta u matični Loreto, ali će – sve do šezdesetih godina 19. stoljeća – imati prevažnu ulogu u obrazovanju katoličke mladeži za misionarsko djelovanje duž europskog jugoistoka. Među najistanutije pitomce u Loretu mogu se ubrojiti isusovac Bartol Kašić (1575.-1650.), tvorac prve hrvatske gramatike, leksikograf Jakov Mikalja (1600./01.-1654.), filozofski pisac Franjo Jambreković (1634.-1704.), peraški povjesničar i pisac Andrija Balović (1721.-1784.) i brojni drugi.⁵

U ovom radu, koji se nastavlja na prethodna istraživanja vjerskog života i religioznosti hrvatskih iseljenika u Mlecima u kasnom srednjem i ranom novom vijeku,⁶

³ Roščić, Hrvatska hodočašćenja u Loreto, str. 93-94. U istom stoljeću zabilješke o hrvatskim hodočasnicima u Loretu ostavio je i francuski renesansni pisac i političar Michel Eyquem de Montaigne (1533.-1592.). Usp.: Tomasović, Montaigne o hrvatskim hodočasnicima, str. 120.

⁴ Roščić, Hrvatska hodočašćenja u Loreto, str. 94.

⁵ Čoralić, Povijest, u: *Hrvatska/Italija*, str. 60-62.

⁶ Usporedi: Lovorka Čoralić, Odredište Asiz: hodočašća u oporukama hrvatskih iseljenika u Mlecima, *Historijski zbornik*, god. 62, br. 1, Zagreb 2009., str. 71-90; Ista, Na putu u Svetu Zemlju – hodočašća u Jeruzalem (tragom nekoliko oporuka hrvatskih iseljenika u Mlecima, XV.-XVI. st.), *CCP*, god. 33, br. 64, Zagreb 2009., str. 1-7; Ista, "Ad viaggium pro anima mea" – hodočašća u Santiago de Compostela u oporučnim spisima hrvatskih iseljenika u Mlecima (XV.-XVI. st.), *Povijesni prilozi*, god. 29, br. 38, Zagreb 2010., str. 31-42. O hrvatskoj zajednici u Mlecima usp.: Ista, *U gradu Svetoga Marka: povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, Zagreb 2001.; Ista, *Šibenčani u Mlecima*, Šibenik 2003.; Ista, *Hrvatski*

ukazat ću na oblike povezanosti naših iseljenika s marijanskim svetištem u Loretu. Na osnovu rezultata historiografije te ponajprije uvidom u izvornu građu iz Državnog arhiva u Veneciji⁷ u prvome ću dijelu rada iznijeti opće podatke o toj, s Loretom povezanoj skupini hrvatskih iseljenika (vremenski okvir istraživanja, spolna struktura, podrijetlo, mjesta stanovanja i zanimanja iseljenika, njihove gospodarske mogućnosti, veze s hrvatskim sunarodnjacima, uključenost u mletačko društveno i vjersko svakodnevje). U drugom dijelu rada istraživanje ću fokusirati na konkretne primjere povezanosti hrvatskih iseljenika s Loretom. Tragom podataka iz njihovih oporuka razmotrit ću način bilježenja hodočašća naših iseljenika u Loreto (zamjenska hodočašća), darovnice tamošnjemu svetištu (crkva sv. Marije) te odredbe koje se odnose na služenje misa u spomen na oporučitelja. Ovi nam podaci, zbirno i pojedinačno promatrani, posvjedočuju o jednoj važnoj sastavnici iz društvenog i vjerskog svakodnevlja nekoć brojne i ugledne hrvatske zajednice u Mlecima, ali i o bogatstvu i intenzivnosti komunikacija između dviju jadranskih obala.

Opći podaci o hrvatskim iseljenicima u Mlecima povezanim s Loretom

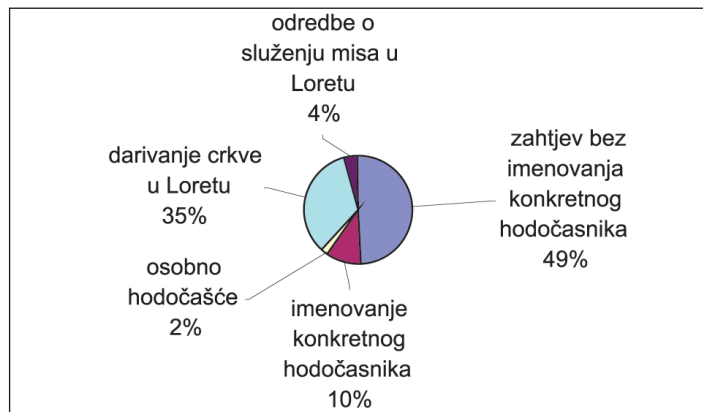
Oporučni spisi pretežita su vrsta dokumenata koji su uporabljeni u ovom radu (ukupno 48 spisa). Od ostale građe uporabljen je još samo jedan istražni proces pohranjen u središnjoj mletačkoj pismohrani, u sklopu fonda inkvizicije (Savi all'Eresia, Santo Uffizio). Unutar tih (ukupno 49) dokumenata možemo, uzevši u obzir način spominjanja Loreta, izvršiti sljedeću podjelu (vidi: *Grafikon 1*). Gotovo polovica (49%) spisa odnosi se na oporučne legatate kojima se iskazuje zahtjev za zamjenskim hodočašćenjem u Loreto (bez navođenja imena hodočasnika). Na oporučne dokumente u kojima saznajemo ime zamjenskog hodočasnika otpada 10% spisa, dok je osobno hodočašće iskazano samo u jednom primjeru (u istražnom procesu Svetoga oficija). Nadalje, opsegom je velik broj oporuka u kojima se bilježi darivanje loretskoga svetišta,⁸ ali bez navođenja podatka o hodočašću (35%). Naposljetku, u samo nekoliko primjera hrvatski oporučitelji bilježe služenje misa zadušnica u loretskoj crkvi sv. Marije (4%).⁹

prinosi mletačkoj kulturi: odabrane teme, Zagreb 2003.; Ista, *Barani u Mlecima: povijest jedne hrvatske iseljeničke zajednice*, Zagreb 2006. (u navedenim djelima vidi i opsežniji popis literature koja se odnosi na hrvatska prekojadranska iseljavanja u Mletke).

⁷ Archivio di Stato di Venezia [Državni arhiv u Veneciji] (dalje: ASV), Notarile testamenti [Oporučni spisi] (dalje: NT).

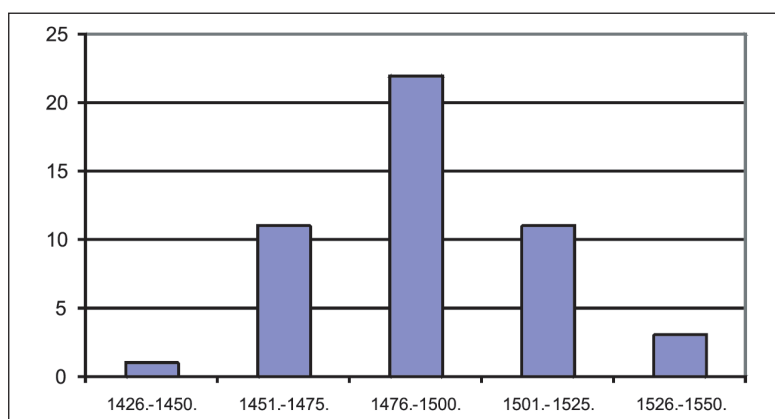
⁸ Ovdje nije uračunato preklapanje oporučnih spisa u kojima se iskazuje želja za slanjem na hodočašće te legat upućen tamošnjoj crkvi sv. Marije.

⁹ U još četiri primjera preklapaju se odredbe o slanju na hodočašće u Loreto te odredbe o služenju misa u tamošnjem svetištu.

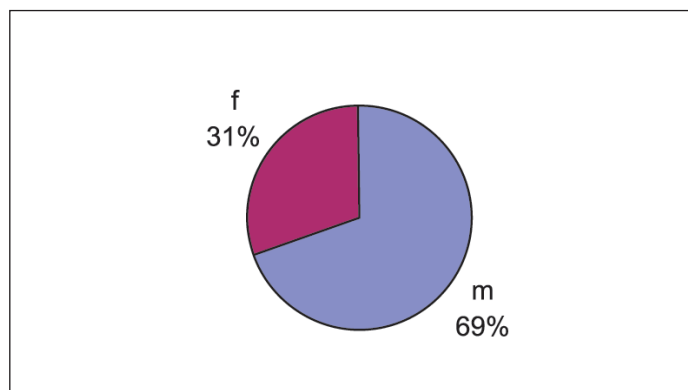
Grafikon 1. Način spominjanja Loreta u oporukama hrvatskih iseljenika u Mlecima

Raščlamba oporučnih spisa kao pretežito istraživane građe u ovom radu pokazuje nam da se veze hrvatskih iseljenika s Loretom poglavito odvijaju u 15. i 16. stoljeću (vidi: *Grafikon 2*). To se poklapa s najvećim postignutim intenzitetom hrvatskih prekojadranskih migracija, kao i s činjenicom da upravo tada Loreto postaje vodeće europsko marijansko hodočasničko središte. U tom razdoblju (od druge polovice 15. stoljeća) započinje i intenzivna gradnja velike loretske bazilike (unutar koje će biti smještena Sveta Kućica) te otuda i velik broj oporučnih legata kojima se – čak i bez iskazivanja konkretne želje za hodočašćem – oporučiteljev imetak dijelom daruje za podizanje velebnog svetišta. Također, ovi se podaci poklapaju i s vremenskim okvirom najučestalijih hrvatskih hodočašća u druga talijanska svetišta (Rim, Asiz, Monteortone i dr.) te nam zorno posvjedočuju kako je doba prijelaza iz srednjeg u rani novi vijek središnje razdoblje unutar kojega se odvijaju intenzivne i raznovrsne hrvatske veze s najpoznatijim hodočasničkim odredištima na susjednoj obali.

Grafikon 2. Vremenski okvir nastanka oporuka iseljenih Hrvata povezanih sa svetištem u Loretu

Kada je riječ o spolnoj strukturi ove skupine Hrvata nastanjenih u Mlecima (vidi: *Grafikon 3*), opažamo izrazitu prevagu muškoga dijela iseljeništva (69%). Međutim, zanimljivo je opaziti da je kod hrvatskih iseljenica vrlo učestalo prisutna oporučna odredba kojom se iskazuje želja za hodočasničkim (zamjenskim) putovanjem u Loreto, dok je prevaga muškaraca izrazita u dijelu legata kojima se dio oporučiteljeve imovine poklanja loretskoj crkvi sv. Marije. I ovi se podaci, uz određena odstupanja, ukapaju u naša prethodna istraživanja hrvatskih hodočašća (osobito u Asiz), gdje je ženski dio iseljeništva vrlo aktivno participirao u imenovanju zamjenskog hodočasnika.¹⁰ Okolnosti da se legati loretskoj crkvi učestalije bilježe kod muškaraca može se objasniti činjenicom da muški oporučitelji najčešće raspolažu s znatnijom imovinom te su – sukladno tome – njihove imovne mogućnosti izraženije prilikom razdiobe legata.

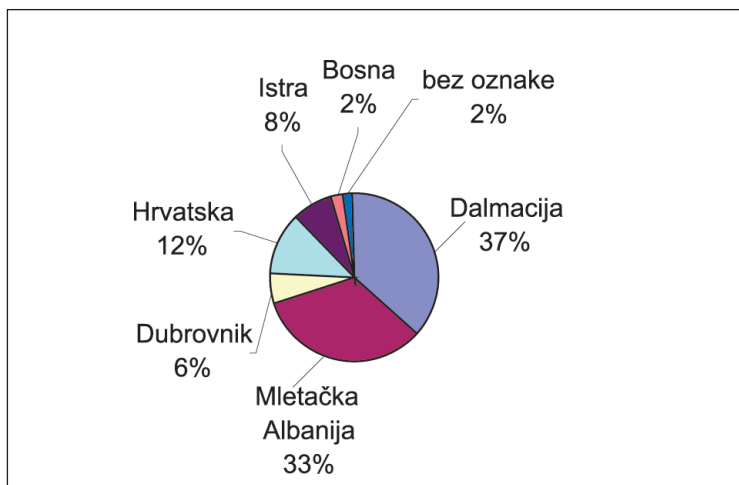
Grafikon 3. Spolna struktura Hrvata u Mlecima koji održavaju veze s Loretom

Raščlamba podrijetla hrvatskih iseljenika koji su održavali veze s Loretom najvećim se dijelom poklapa s općom zavičajnom strukturom Hrvata nastanjenih u gradu na lagunama. Stoga čak 70% otpada na iseljenike iz Dalmacije (37%) i Mletačke Albanije (33%), pri čemu treba naglasiti da se unutar ove dvije skupine brojčano izdvajaju Kotorani, premoćni i u odnosu na iseljenike iz vodećih dalmatinskih gradova.¹¹ Iz Dalmacije prednjače Zadrani, Splićani i Šibenčani, dok se samo u pojedinačnim primjerima bilježe iseljenici iz Krka, Trogira, Hvara i Korčule. Kada je riječ o sjevernoj Hrvatskoj, Senj i Modruš bili su gradovi iz kojih je – osobito u 15. stoljeću – niz iseljenika nastanjenih u Mlecima iskazivao želju za hodočasničkim putovanjem u Asiz i galicijsku Compostelu. I u ovom kontekstu bilježimo ih u nemalom broju primjera te tako na ovu skupinu hrvatskih iseljenika (zavičajem s područja Hrvatskoga Kraljevstva) otpada 12% Hrvata koji su komunicirali s Loretom. Iz Istre bilježimo 8% iseljenika koji su imenovali hodočasnika u Loreto ili darovnicama obogaćivali

¹⁰ Čoralić, *Određište Asiz*, str. 76.

¹¹ Iz Mletačke Albanije prisutni su još, ali u malom broju, i iseljenici iz Bara i s područja Paštovića.

tamošnje svetište,¹² dok ih je 6% s područja Dubrovačke Republike (grad Dubrovnik i područje poluotoka Pelješca). Naposljetku, u kontekstu ovih razmatranja zapažamo – iako u vrlo malom postotku (po 2%) – i iseljenike iz Bosne, kao i Hrvate neodređenog zavičajnog podrijetla, kojima pripadnost našoj etničkoj skupini možemo pripisati na osnovu njihovih prezimena (vidi: *Grafikon 4*).

Grafikon 4. Podrijetlo hrvatskih iseljenika povezanih s svetištem u Loretu

Hrvatski iseljenici u Mlecima, te tako i njihova skupina povezana s Loretom, poglavito su bili nastanjeni u istočnom gradskom predjelu Castello, središnjoj zoni hrvatskih useljavanja kroz sva protekla stoljeća (vidi: *Grafikon 5*). U tom se predjelu nalazi mletački arsenal – nekoć najveći vojno-pomorski kompleks na Sredozemlju i mjesto zapošljavanja tisuća naših iseljenika.¹³ Ondje je, u srcu predjela, smještena bratovština sv. Jurja i Tripuna (*Scuola degli Schiavoni*), središnja ustanova za okupljanje i očuvanje nacionalne i domovinske svijesti naših iseljenika.¹⁴ U Castellu su, također, brojni toponomastički biljezi (nazivi obale, ulica, prolaza) i danas trajno posvjedočenje višestoljetne intenzivne prisutnosti hrvatskih iseljenika (*Riva degli Schiavoni, Corte Piero di Lesina, Corte Solta, Corte Sabioncella, Calle Schiavona*).¹⁵ U Castellu obitava čak 49% naših iseljenika povezanih s Loretom, a kao najčešće zabilježene župe izdvajaju se S. Pietro di Castello, S. Giovanni Nuovo i S. Severo,

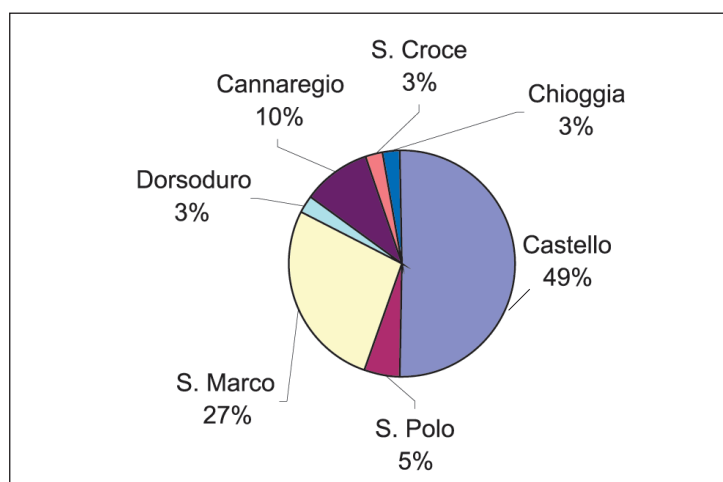
¹² Iz Istre se izrijekom bilježe iseljenici iz Umaga i Labina.

¹³ Lovorka Čoralić, Hrvati i mletački arsenal, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 39, Zadar 1997., str. 167-181.

¹⁴ Ista, "Scuola della nation di Schiavoni" – hrvatska bratovština sv. Jurja i Tripuna u Mlecima, *Povijesni prilozi*, sv. 18, Zagreb 1999., str. 53-88.

¹⁵ Ista, Od hrvatske obale do dubrovačke ulice: hrvatski prinosi mletačkoj toponomastici, *Kolo. Časopis Matice hrvatske*, god. 8, br. 4, Zagreb 1998., str. 57-76; Ista, *U gradu Svetoga Marka*, str. 107-111, 453-454; Ista, *Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi*, str. 211-226.

dok se neki drugi uži dijelovi toga predjela bilježe samo u pojedinačnim primjerima (župe S. Martino, S. Biagio, S. Maria Formosa). Zapažen je i broj hrvatskih iseljenika nastanjen u središnjem predjelu S. Marco (27%). Hrvati iz ove skupine pri tome su podjednako prisutni u više tamošnjih župa (S. Marco, S. Luca, S. Stefano, S. Samuele, S. Paternian, S. Giuliano, S. Salvatore i S. Maria del Zobenigo). U predjelu Cannaregio (spominju se župe S. Geremia i S. Marciliano) obitavalo je 10% Hrvata, dok je njihova zastupljenost u drugim dijelovima grada bitno manja.¹⁶

Grafikon 5. Mjesta stanovanja hrvatskih iseljenika povezanih s Loretom

Profesionalna djelatnost i gospodarske mogućnosti naših iseljenika sljedeća su, ne manje važna sastavnica iz društvenog svakodnevlja Hrvata u prijestolnici Serenissime. Zanimanja naših iseljenika nisu redovito iskazivana, ali je i na osnovu relativno malog broja konkretnih primjera razvidno kako prednjače djelatnosti koje su bile karakteristične za većinu hrvatskih iseljenika. Stoga hrvatske iseljenike povezane s Loretom najčešće bilježimo u djelatnostima pomorskog obilježja (prednjače mornari na mletačkim trgovačkim i ratnim brodovima) i u obrtima različite specifikacije (krojači, bojadisari, bačvari, postolari, tkalci), dok je njihova zabilježba u drugim profesijama vrlo rijetka. Izdvajaju se tek nekoliko pojedinačnih primjera iseljenika zaposlenih kao kućna posluga (žene) te oni zabilježeni u trgovačkim i poduzetničkim djelatnostima.

Hrvatski iseljenici u Mlecima poglavito su pripadali srednjem i nižem društvenom sloju te je riječ o osobama skromnih ili osrednjih imovnih mogućnosti. Takvim se, većim dijelom, mogu smatrati i iseljenici povezani s marijanskim svetištem u Lo-

¹⁶ U predjelu S. Polo obitava 5% ove skupine useljenika (u župama S. Aponal i S. Polo), a po 3% Hrvata naseljeno je u predjelima S. Croce (župa S. Simeone piccolo), Dorsoduro (župa S. Gregorio) te na otoku Chioggia.

retu. Ipak, kao i u primjeru skupine iseljenika koji su iskazivali želju za hodočašćem u Asiz, Rim, Compostelu ili Jeruzalem, i ovdje bilježimo manju skupinu tzv. "elitnijih" iseljenika. Neki od njih mogu se smatrati višim društvenim slojem na osnovu pripadnosti plemićkoj obitelji¹⁷ ili pravom na nošenje titule *ser*.¹⁸ Gospodarskim mogućnostima izdvaja se nekolicina iseljenika, zapaženih po novčanim svotama kojima raspolažu, ali i po nepokretnoj imovini koja je bitno veća od prosječnog imutka tipičnog hrvatskog iseljenika. Tako, primjerice, barska iseljenica Klara, supruga Petra Ilijinog iz Baru susjedne oblasti Mrkojevići (*Marcovichi*), izrijeком navodi kako je vlasnica zemljišnog posjeda u zavičaju (oporučno ga namjenjuje bratu Petru), a Marija – supruga Rade iz Dalmacije (*Rado Dalmata*) – vlasnica je 12 solana i maslinika kraj Kopra, gdje posjeduje i vlastitu kuću.¹⁹ Nekoliko iseljenika iskazuje istodobno i pravo na nekretnine (najčešće u zavičaju) i na znatniji novčani kapital. Tako je kotorski iseljenik Damjan Radov vlasnik vinograda u okolici Kotora i kapitala koji iznosi više stotina dukata, dok imućni Paštrovčanin Andrija Radov posjeduje kuću u predjelu Castello (ostavlja je samostanu S. Domenico), kuću u Budvi (poklanja je šogoru Radoslavu), vinograd kraj Budve (namjenjuje ga budvanskoj crkvi sv. Marije), posjed u Paštrovićima (namjenjuje ga nećaku Radi) te solidne novčane iznose koji iznose više stotina dukata.²⁰ Veće novčane iznose, koji katkada prelaze i 500 dukata, a oporučno su namijenjeni crkvenim ustanovama i oporučiteljevoj obitelji, bilježe i trogirski iseljenik Mihovil, djelatnik u unosnom i traženom bojadisarskom obrtu (*tintor*), Senjanin Pavao Jurjev (udjeli od prihoda za službu na galijama), kao i mornar Luka Kotoranin (zabilješke o brojnim i novčano izdašnim legatima).²¹ Naposljetku, zasigurno se jednim od najimućnijih i među hrvatskom zajednicom najuglednijih Hrvata 16. stoljeća može smatrati trgovački poduzetnik Stjepan Tartaro, zavičajem iz mjesta Lješević u Grblju (Župa). Tartaro je vlasnik više zemljišnih posjeda na mletačkoj terrafermi i u zavičaju, ali i mecena i dužnosnik (predstojnik) hrvatske bratovštine sv. Jurja i Tripuna u Mlecima.²²

Ovdje promatrani hrvatski iseljenici bili su unutar svoje zajednice dobro povezana skupina. U nekoliko primjera opažamo brakove sklopljene između pripadnika iste domovinske (i uže zavičajne) pripadnosti, a iznimno su brojni i primjeri u kojima se njihovi sunarodnjaci bilježe kao izvršitelji, svjedoci i obdarenici. Kao sažetu ilustraciju možemo navesti nekoliko primjera takvih posvjedočenja međusobne po-

¹⁷ Takav je primjer Kotoranka Marija, kći plemića Nikole Bizantija (ASV, NT, b. 735, br. 351, 26.VI.1483.).

¹⁸ Primjerice, *Richa uxor ser Iohannis de Cataro* (ASV, NT, b. 876, br. 617, 8.XII.1478.); *Iohannes Dalmata condam ser Luce de Lesina* (ASV, NT, b. 1339, br. 128, 8.IV.1500.); *Nicolosa condam ser Jacobi de Jadra* (ASV, NT, b. 42, br. 39, 6.X.1527.); *Andreas condam ser Radi de Santo Stephano de Pastrovichi* (ASV, NT, b. 967, br. 3, 15.I.1523.).

¹⁹ ASV, NT, b. 530, br. 14, 8.VI.1482.; b. 1339, br. 1, 7.III.1486.

²⁰ ASV, NT, b. 408, br. 91, 14.III.1508.; b. 967, br. 3, 15.I.1523.

²¹ ASV, NT, b. 508, br. 169, 28.VII.1486.; b. 671, br. 79, 3.VII.1478.; b. 875, br. 49, lipanj 1497.

²² O Stjepanu Tartaru vidi detaljnije: Lovorka Čoralić, *Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro – istaknuti hrvatski poduzetnik u Mlecima u XVI. stoljeću*, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 46, Zagreb – Zadar 2004., str. 235-251.

vezanosti i upućenosti naših iseljenika zavičajem iz raznih dijelova istočnojadranskoga primorja. Tako, primjerice, kada govorimo o brakovima unutar zajednice, bilježimo supružnike koji potječu iz istog ili geografski obližnjeg zavičajnog područja. Iz Umaga dolaze supružnici Paskva pokojnog Martina, udovica umaškog iseljenika Petra Zanchija; spomenuti Stjepan Tartaro iz kotorske okolice suprug je bivše sugrađanke Helene Boico, a Klara iz Bara supruga je Ilije iz Mrkojevića.²³ Sunarodnjaci se bilježe i kao svjedoci ili izvršitelji oporučnih spisa Hrvata koji su održavali veze s loretskim svetištem. Tako je modruški mornar Juraj Ivanov osobama svojega najvećeg povjerenja imenovao Franju iz Požege i Ivana Grando iz Pule, a dio svojih novčarskih poslovanja (manjeg opsega) realizira s sunarodnjakom Jurjem iz Bara (stanovnikom Poreča).²⁴ Mihovil i Alegret iz Korčule svjedoci su prigodom sastavljanja i ovjere oporučnog dokumenta umaške iseljenice Apolonije, u čijoj oporuci bilježimo i manje darivanje (jedna voštanica) svećenika Petra iz Umaga.²⁵ Svjedok oporuke Kotoranina Rade je Mihovil Markov iz Kotora, a u istoj je oporuci – prema Radinoj želji – manjom svotom (jedan dukat) obdaren i hrvatski iseljenik Šimun Zoić (neodređenog užeg zavičajnog podrijetla).²⁶ Izvršitelji posljednje volje splitskoga iseljenika (postolar) Rade Primovog su Baranin Mihovil (također obučarski meštar) i zlatar Nikola Dubrovčanin,²⁷ dok se u oporuci Splićanina Ivana Petrovog kao izvršitelj bilježi Dragič Vukmirov iz Kotora, a kao svjedoci su zapisani Florio Jakovljević iz Splita te Blaž Tvrdislavov iz Hvara.²⁸ Naposljetku, u nekoliko oporuka "loretska" skupina hrvatskih iseljenika bilježi i svoje veze s njihovom središnjom nacionalnom udrugom – bratovštinom sv. Jurja i Tripuna. Takve primjere bilježimo u spisu Rade Mihovilovog iz Kotora koji *Scole S. Georgii* dariva četiri dukata,²⁹ kao i u oporuci Stjepana Tartara, aktivnog člana i dužnosnika hrvatske bratovštine u Mlecima.³⁰

Hrvatski iseljenici u Mlecima nisu bili izolirana etnička skupina usmjerena isključivo na održavanje domovinskih i sunarodnjačkih veza. U višeetničkom i multikulturalnom gradu na lagunama brzo su se prilagođavali novoj sredini (koja se po svojim uljudbenim navikama i načinu života nije razlikovala od njihova zavičaja), uklapajući se i pridonoseći svim njezinim društvenim sastavnicama. Vjerski život i religioznost možda su jedan od najčvršćih argumenata koji govore u prilog tome. Oporuke hrvatskih iseljenika prepune su podataka o njihovim odnosima s mletačkim crkvama, samostanima, bratovštinama, hospitalima i duhovnim osobama

²³ ASV, NT, b. 536, br. 19, 6.XII.1504.; b. 879, br. 311, 28.IV.1505.; b. 742, br. 58, 18.VII.1513.; b. 1200, br. 150, 5.XI.1514.; b. 530, br. 14, 8.VI.1482.

²⁴ ASV, NT, b. 360, br. 124, 21.V.1464.

²⁵ ASV, NT, b. 530, br. 2, 3.II.1471.

²⁶ ASV, NT, b. 974, br. 231, 23.IX.1478.

²⁷ ASV, NT, b. 876, br. 621, 28.VI.1491.

²⁸ ASV, NT, b. 753, br. 89, 8.IV.1501.

²⁹ Rade Kotoranin obdaruje i iseljenika *ser* Jurja Hrvata (*Phervat*) svotom od sedam dukata (ASV, NT, b. 143, br. 2, 2.V.1516.).

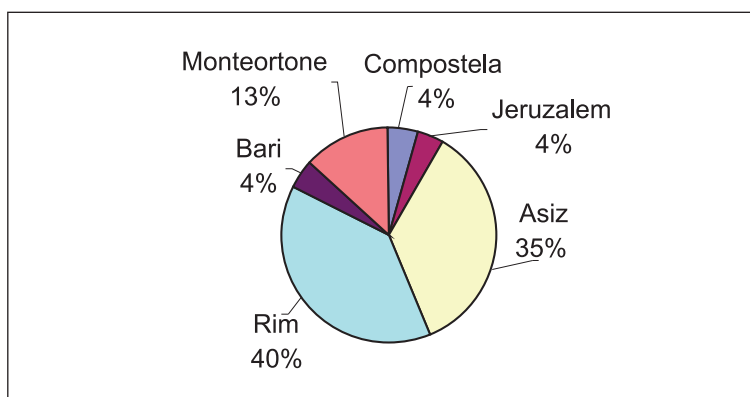
³⁰ *Lasso alla Scuola mea di San Zorzi et Triphone ducati 10 e dopieri 12 de lire 4 l'uno* (ASV, NT, b. 1200, br. 150, 5.XI.1514.).

te posvjedočuju o njihovoj svestranoj i intenzivnoj uključenosti u tamošnji vjerski život. Odlasci na hodočašća, kao i drugi oblici povezanosti odnosno spominjanja raznih hodočasničkih svetišta jedan su od vrlo često zastupljenih navoda u iskazima njihovih posljednjih želja i zavrjeđuju dodatnu istraživačku pomnju. Stoga će se u sljedećem poglavlju pozornost ponajprije usmjeriti na hrvatska hodočašća u Loreto, kao i na druge oblike zabilježbi toga glasovita marijanskog svetišta u oporučnim spisima naših useljenika u gradu na lagunama.

Loreto u oporučnim spisima hrvatskih iseljenika u Mlecima: raščlamba dokumenata

Prethodno je spomenuto kako Loreto možemo smatrati jednim od najznačajnijih odredišta hrvatskih hodočasnika u srednjem i početkom ranog novog vijeka. Ta činjenica odnosi se na stanovništvo hrvatskih krajeva od Istre do Boke, na unutrašnjost Hrvatske, ali i na onodobno hrvatsko prekojadransko iseljenništvo.

Poput svojih sunarodnjaka koji su ostali živjeti u zavičaju, i Hrvati nastanjeni u Mlecima često su oporučno iskazivali želju da se nakon njihove smrti uputi jedna ili više osoba na hodočasničko putovanje. Raščlanjujući oporuke (48 dokumenata) koje se odnose na hodočašće (ali i na druge oblike povezanosti s Loretom) opažamo da se u čak 23 primjera uz Loreto bilježe i veze s drugim svetištima (vidi: *Grafikon 6*). Najčešće su to odredbe kojima se istovremeno uz Loreto iskazuje želja i za slanjem hodočasnika u Rim (40%) i Asiz (35%) – zasigurno najpoznatija i Hrvatima u Mlecima najdostupnija odredišta. Uz navedene hodočasničke punktove, učestalije se bilježe i hodočašća u marijansko svetište u Monteortone na padovanskom području (13%), dok je spomen drugih odredišta (mahom onih udaljenijih) spomenut u pojedinačnim primjerima (po 4% otpada na hodočašća u Bari, Compostelu i Jeruzalem).

Grafikon 6. Druga hodočasnika odredišta spomenuta uz Loreto u oporukama Hrvata u Mlecima

Nekoliko primjera ovih – dvostrukih ili trostrukih odredbi koje se odnose na hodočašćenje i (ili) darivanje tamošnjih svetišta – vrijedi spomenuti u konkretnim navodima. Tako, primjerice, Marija, supruga Dalmatinca Rade, iskazuje želju za hodočašćenjem u Loreto, ali određuje da se i *mittat Romam et Asisum unam honestam personam pro indulgentia pro anima mia*, a navedena tri talijanska hodočasnička središta odabire u iskazu svoje posljednje volje i trogirski bojadisarski majstor Mihovil.³¹ Brojna hodočasnička odredišta zabilježena su i u oporuci kotorskoga mornara Luke. Crkvu sv. Marije u Loretu obdaruje s pet dukata, koliko dariva i istoimenoj crkvi u mjestu Monteortone. Za hodočasnika koji će u njegovo ime posjetiti Rim i Asiz namjenjuje deset dukata, dok bitno veću svotu (50 dukata) – logičnu s obzirom na udaljenost i s time povezane brojne opasnosti tijekom putovanja – ostavlja hodočasniku koji će za spas njegove duše moliti *ad S. Sepulcrum in Jerusalem*.³² Oporuke imućnog trgovačkog poduzetnika Stjepana Tartara također bilježe nekoliko talijanskih svetišta. Prema Tartarovoj odredbi jedna je *bona persona* obvezna, uz uobičajenu nadoknadu, posjetiti Rim i Asiz, kao i glasovito marijansko središte u Loretu, za čiju crkvu (*alla fabrica*) daruje četiri dukata.³³

* * *

U uvodnom je dijelu spomenuto kako su oporučni iskazi u kojima se zamjenski hodočasnik imenuje bez konkretnog navođenja njegova imena najčešće zabilježeni u hrvatskim oporukama (49% od svih broja oporuka u kojima se bilježi loretsko svetište). Raspon je tih oporuka, kojih je nešto više od dvadeset, od 1464. do 1537. godine, a zastupljeni su naši iseljenici zavičajem od hrvatskog sjevera do Boke i Bara. Odredba se najčešće iskazuje uobičajenom, tipiziranom formulom kojom se izriče želja da se – u oporučiteljevo ime – uputi zamjenski hodočasnik u Loreto. Najčešće je to izrečeno navodima koji glase: *Item volo mittatur una persona ad S. Mariam de Loreto; Item volo che sia mandato (...); Item volo dimitere visitandum (...)*.³⁴ U primjeru oporučnog iskaza bojadisara Mihovila iz Trogira uz opći se navod bilježi da se hodočašće u Loreto treba realizirati *ad indulgentiam pro anima mia*.³⁵ U nekoliko oporučnih odredbi izrijekom se navodi kako u Loreto mora hodočastiti jedna “dobra i časna osoba” (*una bona / honesta persona*),³⁶ dok je u oporuci Nikoloze pokojnog Jakova iz Zadra

³¹ ASV, NT, b. 1339, br. 1, 7.III.1486.; b. 508, br. 169, 28.VII.1486.

³² ASV, NT, b. 875, br. 49, lipanj 1497.

³³ ASV, NT, b. 879, br. 311, 28.IV.1505.; b. 742, br. 58, 18.VII.1513.; b. 1200, br. 150, 5.XI.1514. Usp. i: Čoralić, Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro, str. 54-55.

³⁴ Takve, općenito sročene odredbe (u kojima se poglavito navodi samo jedan zamjenski hodočasnik – *una persona*), bilježimo u oporukama Isabete, supruge krčkog iseljenika Ivana (ASV, NT, b. 911, br. 232, 30.X.1464.), Nastasije iz Splita (ASV, NT, b. 870, br. 39, 24.VII.1468.), krojača Rade s Pelješca (ASV, NT, b. 377, br. 204, 1.XII.1476.), Klare iz Bara (ASV, NT, b. 530, br. 14, 8.VI.1482.), Paskve iz Umaga (ASV, NT, b. 536, br. 19, 6.XII.1504.), Margarete iz Šibenika (ASV, NT, b. 960, br. 592, 14.I.1506.) i barkariola Anzola iz Istre (ASV, NT, b. 412, br. 2, 1.VII.1537.).

³⁵ ASV, NT, b. 508, br. 169, 28.VII.1486.

³⁶ Takve iskaze bilježimo u oporuci mornara Ivana iz Dubrovnika (ASV, NT, b. 585, br. 89, 22.II.1483.) i Martina Senjanina (ASV, NT, b. 50, br. 50, 31.III.1500.).

određeno kako se za izvršenje toga oporučnog legata izričito ima pobrinuti njezin suprug Damjan Spada.³⁷

Novčani iznosi koji se namjenjuju zamjenskim hodočasnicima za troškove putovanja u Loreto nisu veliki i najčešće iznose četiri do pet dukata³⁸ (slično bilježimo i u primjeru novčanih legata hodočasnicima koji se upućuju u Asiz). Katkada su iznosi manji (dva dukata)³⁹ ili veći (12 dukata),⁴⁰ a u nekim primjerima izvršitelju hodočasničkog putovanja dariva se oporučiteljeva nepokretna imovina (vrt)⁴¹ ili – u primjeru oporuke Martina iz Senja – sva preostala imovina (neraspodijeljena drugim legatima).⁴²

* * *

Broj oporuka u kojima se izričito navodi ime zamjenskog hodočasnika malen je i ne iznosi više od 10% od ukupne građe, a riječ je o oporukama nastalim unutar relativno kratkog vremenskog razmaka (1478.-1504.). Ipak, radi konkretnog spominjanja osobe koja će za spas duše hrvatskog iseljenika-oporučitelja obaviti hodočasnički put u Loreto, ovi primjeri zavrjeđuju nešto više istraživačke pozornosti. Prvi takav konkretan primjer bilježimo u oporuci senjskog iseljenika Pavla pokojnoga Jurja. Riječ je o srednje imućnom iseljeniku, uključenom u pomorsku službu na mletačkim galijama te usko povezanom s nekim mletačkim crkvenim ustanovama. Stanovnik je župe S. Samuele u predjelu S. Marco, a klerik Luka – djelatan u crkvi po kojoj i župa nosi ime – imenovan je njegovim zamjenskim hodočasnikom u Loreto. Naknada koju prima za to putovanje iznosi dva dukata.⁴³ Pomorstvom (mornar) se bavio i Luka Radov iz Kotora, stanovnik predjela Castello u župi S. Martino. Također je riječ o srednje imućnom građaninu koji dio svoje imovine namjenjuje raznim mletačkim crkvama i bratovštinama. Uz donaciju marijanskom svetištu u Monteor-tone (deset dukata), Luka istu svotu dariva i za hodočašćenje u Loreto, a obavit će ga

³⁷ *Item volo quod dictus vir meum debet mittere unam personam ad S. Mariam de Loreto pro voto* (ASV, NT, b. 42, br. 39, 6.X.1527.).

³⁸ Primjerice, *Isabeta uxor Iohannis de Vegla: Item volo mittatur una persona ad S. Mariam de Loreto cui dimitto ducatos 5* (ASV, NT, b. 911, br. 232, 30.X.1464.); *Martinus de Jadra: ... per eundo S. Mariam de Loreto ducatos 4* (ASV, NT, b. 377, br. 152, 14.II.1475.); *Rado de Cataro: Lasso ducati 4 a una persona che vada per mi a S. Maria de Loreto* (ASV, NT, b. 974, br. 231, 23.IX.1478.); *Richa uxor ser Iohannis de Cataro: ... mittere ad S. Mariam de Loreto et dentur ducatos 4* (ASV, NT, b. 876, br. 617, 8.XII.1478.).

³⁹ *Thomasius condam Martini de Sebenico: Item volo quod mittat una persona cum un dopiero et 2 ducatos ad S. Mariam de Loreto* (ASV, NT, b. 877, br. 101, 28.XII.1481.).

⁴⁰ *Roxa uxor Iohannis de Cataro: Dimitto ducati 12 per una persona che vada a S. Maria de Loreto* (ASV, NT, b. 911, br. 599, 3.XII.1469.).

⁴¹ Takav primjer bilježimo u oporuci Apolonije Mihovilove iz Umaga koja svom prijatelju Matiji *de Roia* dariva *un mio orto* (smješten vjerojatno u Umagu) uz uvjet da pošalje hodočasnika u marijansko svetište u Loreto (ASV, NT, b. 530, br. 2, 3.II.1471.).

⁴² Martin Senjanin preostatak imovine namjenjuje mletačkom samostanu Madonna dell'Orto, ali uz uvjet da predstavnici samostana pošalju *unam bonam personam ad S. Mariam de Loreto* (ASV, NT, b. 50, br. 50, 31.III.1500.).

⁴³ ASV, NT, b. 671, br. 79, 3.VII.1478.

svećenik Juraj iz Zadra, djelatan pri spomenutoj župnoj crkvi S. Martino.⁴⁴ Iz 1483. godine potječe oporuka kotorske plemkinje Marije Bizanti, supruge *ser Iohannis de Zellandia*. Izvršitelj i glavni nasljednik Marijine oporuke i imetka upravo je njezin suprug kojimu se namjenjuje da – kao zamjenski hodočasnik – obavi putovanje u Loreto (*ad visitandum templum S. Marie*) i ondje dade služiti zadušnicu u spomen na oporučiteljicu (za četrdeset malih solida).⁴⁵ Sličnu odredbu (hodočašće i služenje misa) nalazimo i u dvije sljedeće oporuke. U prvoj Marija, udovica Dubrovčanina Rade, svojoj susjedi (*vicina mea*) i sunarodnjakinji Radi povjerava odgovornu dužnost poduzimanja putovanja u Loreto, gdje će za spas duše oporučiteljice dati služiti jednu misu u vrijednosti od jednog dukata.⁴⁶ Naposljetku, u skupini oporuka u kojima se imenuje konkretan hodočasnik, potrebno je spomenuti i spis koji se odnosi na Katarinu (zvana Bruna) pokojnoga Rade iz Kotora, stanovnicu župe S. Paternian u predjelu S. Marco. Usko povezana s župljanima i istoimenom crkvom, Katarina izvršiteljem oporuke i glavnim nasljednikom njezine imovine imenuje Pietra iz Brindizija, župnika crkve S. Paternian. Pietru se ujedno povjerava i obveza hodočašćenja u Loreto, gdje će dati *celebrar unam missam pro anima mea*.⁴⁷

* * *

U nekoliko oporuka hrvatskih iseljenika zabilježena je odredba o služenju misa u loretskoj crkvi sv. Marije, a da pri tome nije izrijekom navedeno ime hodočasnika koji će u ime oporučitelja ondje otputovati i pobrinuti se za izvršenje bogoslužja. Takav primjer bilježimo u oporučnom spisu Senjanina Ivana, mornara nastanjenog u središnjem predjelu S. Marco (župa S. Salvador), koji namjenjuje četiri dukata *pro missis celebrandis S. Marie et S. Gregorii in ecclesia S. Marie de Loreto*.⁴⁸ Neodređeno spominjanje zamjenskog hodočasnika nalazimo u oporuci mornara Ivana iz Dubrovnika koji određuje da se u Loreto pošalje *una buona persona* koja će se ondje pobrinuti *per celebrare messe ad altare ipse Vergine Gloriose*.⁴⁹ Naposljetku, oporučni navod Luke Todorovog iz Kotora isključivo se odnosi na služenje misa u loretskoj crkvi. Ostavljajući manje novčane iznose raznim mletačkim crkvenim ustanovama, Luka određuje da se – osim u mletačkim crkvama (S. Stefano, S. Maria delle Grazie, S. Marciliano) – dvije mise služe i u loretskom svetištu sv. Marije.⁵⁰

* * *

Dvadesetak je oporuka u kojima hrvatski iseljenici obdaruju – najčešće bez imenovanja hodočasnika – crkvu sv. Marije u Loretu. Oporuke te vrste datiraju od 1447.

⁴⁴ ASV, NT, b. 877, br. 878, 22.II.1482.

⁴⁵ ASV, NT, b. 735, br. 351, 26.VI.1483.

⁴⁶ ASV, NT, b. 735, br. 372, 26.X.1487.

⁴⁷ ASV, NT, b. 958, br. 178, 29.VIII.1504.

⁴⁸ ASV, NT, b. 955, br. 295, 23.VI.1480.

⁴⁹ ASV, NT, b. 585, br. 89, 22.II.1483.

⁵⁰ ASV, NT, b. 271, br. 450, 11.XI.1526.

do 1523. godine, a ovdje zabilježeni iseljenici potječu iz sjeverne Hrvatske (Senj, Modruš), Istre (Labin), Bosne, Dalmacije (Zadar, Šibenik, Split, Korčula) i Mletačke Albanije (Kotor, Paštrovići, Bar). Uglavnom su obitavali u "skjavunskom" predjelu Castello, ubrajali su se u srednji (katkada i imućniji) sloj naših iseljenika, a karakteriziraju ih učestale veze sa sunarodnjacima. Dio legata namijenjen loretskom svetištu izrečen je tipiziranom formulom *dimitto / lasso (ecclesie) S. Marie de Loreto*, a u jednom se primjeru izrijekom navodi da je legat namijenjen samostanu i redovnicima loretskog svetišta.⁵¹

Loretskoj crkvi hrvatski oporučitelji najčešće darivaju novčane svote. Uglavnom je riječ o manjim iznosima (jedan do tri dukata),⁵² a rjeđe su zabilježeni iznosi od pet do deset dukata.⁵³ Katkada se legat loretskoj crkvi osigurava prodajom dijela oporučiteljevih pokretnina. Takav je primjer zabilježen u oporuci bosanskog iseljenika Rade koji određuje da se prodaju neki njegovi odjevni predmeti (*doi zuponi e la mia centura de arzentu*) te od prihoda za loretsko svetište izdvoji deset lira i dva solida.⁵⁴ Oporučni legati namjenjeni crkvi sv. Marije u Loretu katkada su i striktno određeni (namjena utroška darovanih sredstava). Tako, primjerice, Stjepan Tartaro u svim svojim oporukama novčani iznos namjenjuje za gradnju i uređenje (*per fabrica*) loretske crkve,⁵⁵ dok Andrija iz Labina crkvi daruje konkretan predmet – jednu srebrnu krunu u vrijednosti četiri, odnosno pet dukata.⁵⁶ Na kraju, zanimljivi su i legati koji se odnose na izradu predmeta liturgijske uporabe, namijenjeni za svakodnevno bogoslužje u loretskom svetištu. Takav primjer bilježimo u oporuci zadarskog iseljenika Marka Dujmova koji određuje da se *di mia tazza d'argento fiat unus calix per ecclesia S. Mariae de Loreto*, kao i u iskazu Klementa Matejevog iz Senja koji crkvi sv. Marije u Loretu poklanja jedan srebrni kalež u vrijednosti 16 dukata.⁵⁷

* * *

Naposljetku, u sklopu razmatranja hrvatskih veza s Loretom vrijedi barem ukratko spomenuti jedan dokument pohranjen u fondu Svetoga ureda u Državnom arhivu u Veneciji, a u kojemu se na neizravan način govori o hrvatskom hodoča-

⁵¹ *Catina de Jadra olim massera nobilis vir Nicolai Michieli, ad presens sta in hospedale Criciferorum: Item dimitto monasterio et fratribus S. Marie de Loreto ducatos 10 auri* (ASV, NT, b. 870, br. 122, 13.IV.1447.).

⁵² Primjerice: *Maria uxor Georgii de Cataro: Dimitto ecclesie S. Marie de Loreto ducatum unum* (ASV, NT, b. 1155, br. 236, 28.VII.1457.); *Antonius de Sebenico: Item dimitto S. Marie de Loreto ducatum unum* (ASV, NT, b. 377, br. 11, 5.IX.1472.); *Paulus da Spalato: Lasso S. Marie de Loreto ducato uno* (ASV, NT, b. 876, br. 586, 18.X.1478.); *Michiel Georgii de Modrussa: Dimitto mezzo ducato ecclesie S. Marie de Loreto* (ASV, NT, b. 651, br. 114, 5.IX.1482.); *Magister Radus de Spalato sutor: Item ecclesie S. Marie de Loreto ducatos 3* (ASV, NT, b. 876, br. 621, 28.VI.1491.).

⁵³ Primjerice: *Luca de Cataro: Dimitto S. Marie de Loreto 5 ducati* (ASV, NT, b. 875, br. 49, lipanj 1497.); *Natalis de Collina de Antibarro: Item legatum S. Marie de Loreto de ducati 9* (ASV, NT, b. 718, br. 164, 20.IV.1504.); *Biaxio de Sebenico: Lasso a S. Mariae de Loreto ducati 8* (ASV, NT, b. 530, br. 13, 23.IV.1474.).

⁵⁴ ASV, NT, b. 911, br. 597, 29.III.1465.

⁵⁵ ASV, NT, b. 879, br. 311, 28.IV.1505.; b. 742, br. 58, 18.VII.1513.; b. 1200, br. 150, 5.XI.1514.

⁵⁶ ASV, NT, b. 377, br. 8, 25.XI.1475.

⁵⁷ ASV, NT, b. 825, br. 201, 18.VII.1479.; b. 718, br. 49, 5.VI.1480.

sniku koji osobno putuje u Loreto. Riječ je o Korčulaninu Andriji Michliniju koji je sedamdesetih godina 16. stoljeća (oko 1575./1576. godine) kao dječak star osam ili devet godina, *con una barca* putovao na hodočašće *alla Madre del Loreto* te tijekom putovanja bio zarobljen, odveden u Valonu i dodijeljen tamošnjem sandžak-begu. Nakon mjesec dana prihvatio je islam i dobio ime Mehmed. Kasnije je u službi gospodara Sinana sudjelovao, kao konjanički vojnik, u ratu protiv kršćana u Ugarskoj. S Osmanlijama je proveo ukupno 15 godina i to je vrijeme živio i ponašao se kao i oni, obdržavajući sve njihove običaje i zakone. Obrat je nastupio kad je tri godine ranije (oko 1607.) sreo u Valoni brata Božu (Nadala), koji ga je potaknuo da pobjegne i vrati se staroj vjeri. Pobjegao je u Dubrovnik, kamo su Osmanlije za njim poslali tri glasnika kako bi ga Dubrovčani izručili. Da ih pretekne, Andrija je barkom pobjegao na Korčulu, a odatle u Mletke. Dodijeljen mu je oprost uz duhovnu kaznu da tijekom idućih pet godina svakoga dana izmoli jednu kronicu.⁵⁸ Dokument, iako ne govori o hrvatskom iseljeniku u Mlecima (već je glavni akter ondje prisutan pokajnik pred predstavnicima mletačke inkvizicije), zanimljivo je posvjedočenje o hrvatskim hodočašćima u Loreto u ranom novovjekovlju, ali nam kazuje i o izravnim opasnostima koje su neizbježno pratile takve, vjerskim pobudama potaknute poduhvate.

Zaključak

Tijekom prošlih stoljeća, jednako kao i u suvremeno doba, hodočašća su bila jedan od najizrazitijih i najčešće prisutnih iskazivanja pobožnosti hrvatskih vjernika. O hrvatskim hodočašćima u strana svetišta (od onih relativno nedalekih u Italiji do onih u Svetoj zemlji ili Composteli) napisano je pregršt radova.

U ovom prilogu istraživanje je bilo usmjereno na oblike povezanosti hrvatskih iseljenika u Mlecima s marijanskim svetištem u Loreto. U radu je uporabljeno oko pedeset dokumenata (poglavito oporuka) u kojima su sadržani navodi o slanju zamjenskih hodočasnika u Loreto, kao i navodi kojima se dariva tamošnja Gospina crkva. Vremenski okvir istraživanja zahvaća 15. i 16. stoljeće, razdoblje kada su hrvatska hodočašća u Loreto bila najintenzivnija te kada su i hrvatske prekojadranske migracije – koje su u nemaloj mjeri zahvaćale područje Veneta i Marki – postigle svoj najjači intenzitet. Hrvati koji se spominju u ovom radu zavičajem su dolazili iz svih onodobnih hrvatskih krajeva: od sjevera (Senj i Modruš), preko Bosne i Istre, dalmatinskih primorskih i otočnih komuna do Boke i Bara. Kao i većina njihovih iseljenih sunarodnjaka, uglavnom su se bavili zanimanjima tradicionalnim za njihove matične krajeve (pomorstvo, obrti) i pripadali su srednjem društvenom sloju.

U oporukama ove skupine hrvatskih iseljenika Loreto je – uz neka druga talijanska hodočasnička središta (Asiz, Rim, Monteortone i dr.) – imao posebno važno mjesto. U Loreto se, najčešće uz novčanu naknadu – upućuje zamjenski hodočasnik,

⁵⁸ ASV, Santo Uffizio, b. 70, 20.IV.1610. Usp. i: Lovorka Čoralić, *Hrvati u procesima mletačke inkvizicije*, Zagreb 2001., str. 33.

osoba od posebnog povjerenja i odanosti prema oporučitelju. U Loretu se, nadalje, prema želji oporučitelja daju služiti mise u spomen na pokojnika, a česte su i odredbe kojima se novčanim iznosima obdaruje tamošnje Gospino svetište. Svi nam ti podaci, konkretno i argumentirano predstavljeni u ovom prilogu, posvjedočuju o važnosti Loreta za crkvenu povijest u Hrvata, ali i potvrđuju živost i bogatstvo komunikacija između krajeva i gradova koje spaja jedno isto more.

Lovorka Čoralić

Pilgrimages and Testamentary Bequests: Croatian Immigrants in Venice and the Shrine of Loreto (from the Fifteenth to the Sixteenth Century)

Summary

Of only a few cities in the Apennine peninsula can we say that they had such an important role in historical, cultural and ecclesiastical connections between Croatia and Italy as Loreto had. Situated in the Marche region, an area that had abundant economic and cultural ties with the Croatian coastal area throughout the centuries, Loreto has always been – as one of the leading Marian pilgrimage centres – a desirable destination for Croatian pilgrims. Undoubtedly, a contributing factor was the legend of the transfer of the cottage in Nazareth in which the Holy Family lived to Trsat (1291) and then shortly after to Recanati and Loreto (1294). In the course of the Middle Ages and the Early Modern Period, a strong Croatian immigrant group was active in Loreto, and it had a confraternity of its own in Loreto's central church of the Blessed Virgin Mary. Furthermore, at the end of the sixteenth century, a Croatian Institute for the Education of Catholic Youth was founded, intended to prepare priests for missionary work across southeastern Europe.

The central topic of this article deals with Croatian immigrants in Venice and their connections with Loreto in the fifteenth and sixteenth centuries. On the basis of source material (notarial testaments from the State Archive of Venice), the first part of the article provides general information on Croatian immigrants, who maintained connections with Loreto (the origin of immigrants, their occupations, places of residence, connections with their fellow countrymen, religious life and other details). The second part of the article provides a detailed analysis of specific forms of mentioning of Loreto in their testaments. The point in question is the appointment of surrogate pilgrimages in Loreto, giving bequests to serve masses in Loreto's Blessed Virgin's Church and giving individual donations (mostly money) to the Shrine. All the aforementioned indicators confirm that Loreto from its beginnings as one of the leading European pilgrim sites had an especially important role for the Croatians, being thus a component that cannot be omitted from the research, one that deserves scholarly attention for both research into the history of the Church in Croatia and research into Croatian and Italian connections in general.

Key words: Loreto, Venice, pilgrims, the Late Middle Ages, the Early Modern Period, ecclesiastical history, Croatian history, Croatian-Italian connections